

УДК 351(477)

С. Г. Гагаріна, аспірант кафедри соціальної та гуманітарної політики Національної академії державного управління при Президентові України

МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІНСЬКОГО ВПЛИВУ ДЕРЖАВИ НА РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КРЕАТИВНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізуються головні завдання держави в креативному суспільстві щодо всебічного розвитку його інтелектуального потенціалу – провідної рушійної сили суспільного прогресу. Креативність розглядається як риса людей, що характеризує їх здатність до творчого, нестандартного мислення. Доводиться, що державне управління креативного суспільства має бути орієнтоване на максимальне використання інтелектуального потенціалу для розв'язання нагрітих проблем. У статті наводяться різні визначення інтелектуального потенціалу, перераховано елементи його структури та особливості їх проявів у суспільстві. Зазначено, що інтелектуальний потенціал стає нині найважливішим фактором розвитку і розширення соціально-економічної діяльності. Стаття розрахована на управлінців, а також читачів, які цікавляться питаннями ролі інтелектуального потенціалу в розвитку сучасного суспільства.

Ключові слова: діяльність; інтелект; інтелектуальний потенціал; комунікації; креативність; креативне мислення; креативне суспільство.

The paper analyzes the main problems of the state in the creative community for a comprehensive development of its intellectual potential as a leading driving force of social progress. Creativity is seen as a quality of people who characterize their ability to creatively innovative thinking. It is shown that governance creative society should be oriented to maximize intellectual potential to solve pressing problems. The article presents the different definitions of intellectual capacity listed elements of its structure and features of the society. Noted how intellectual potential is today the most important factor in the development and expansion of social-economic activity. Article is designed for managers, as well as readers interested in issues of intellectual potential role in the development of modern society.

Key words: activities; intelligence; intellectual capacity; communication; creativity; creative thinking; creative society.

Постановка проблеми (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями). На сучасному етапі державотворення в Україні, як і в усьому світі, триває пошук дієвих та ефективних механізмів регулювання розвитку інтелектуального потенціалу та його креативного впливу на різні сфери сучасного суспільства.

Вивчення досвіду інших країн щодо закономірностей розвитку креативного мислення і його практичного використання в суспільній практиці є важливим чинником формування інтелектуального потенціалу в Україні, як духовного підґрунтя для забезпечення установ кваліфікованими кадрами. Інтелектуальний потенціал стає тим стратегічним чинником, який можна мобілізувати для підвищення якості державного управління суспільними процесами в цілому. Саме це й зумовило вибір теми статті.

© С. Г. Гагаріна, 2013

Аналіз останніх досліджень і публікацій (аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття). Питанням щодо сутності, становлення та формування механізму управління інтелектуальним потенціалом у креативному суспільстві приділено значну увагу в працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Н. П. Беляцький у праці “Інтелектуальна техніка менеджменту” розглядав інтелектуальний потенціал як інтелектуальну техніку менеджменту [1]; Н. А. Горелов у статті “Менеджмент інтелектуально-креативної діяльності” дав характеристику етапів креативної діяльності [3]. У книзі “Інтелектуальні ресурси суспільства” С. М. Климов визначив сукупність інтелектуальних ресурсів, які можуть бути використані в системі управління для виконання назрілих завдань розвитку суспільства [6]. Значний науковий інтерес являє також дослідження В. П. Петренка “Управління процесами інтелектокористування в соціально-економічних системах” [8] та ін.

Аналіз великої кількості публікацій з цієї проблематики дозволяє констатувати, що інтелектуальний потенціал є складним і багатогранним поняттям. Його розглядають як у широкому, так у вузькому розумінні [1, 280–281]. У широкому розумінні інтелектуальний потенціал (людини, суспільства) – це сукупність інтелектуальних якостей (інтелектуальних ресурсів), які можуть бути використані для виконання завдань суспільного розвитку. У вузькому розумінні інтелектуальний потенціал отождолюють або з інтелектуальним потенціалом людини та умовами його відтворення, або з інтелектуальним капіталом, зокрема з його управлінською структурною (організаційною) складовою, до якої входять організаційний та управлінський досвід, знання, кваліфікація, інтелектуальний капітал, національна культура тощо.

На сучасному етапі активно розробляється поняття інтелектуального потенціалу в різних аспектах, виділяють також три підходи до сутності цього поняття [6]. Згідно з першим підходом (ресурсним) інтелектуальний потенціал являє собою сукупність інтелектуальних ресурсів і зв'язків між ними. Другий підхід (функціональний) характеризує інтелектуальний потенціал з позиції функцій, що забезпечують реалізацію здібностей і можливостей. Сутність інтелектуального потенціалу відповідно до третього підходу (цільового) полягає в акцентуванні уваги на здатності сукупності інтелектуальних ресурсів досягати поставлених цілей.

Отже, можна зазначити, що проведені дослідження мають безсумнівну наукову цінність для державного управління, однак удосконалення сучасного креативного суспільства потребує подальших розробок у цьому напрямі з погляду українського впливу на розвиток інтелектуального потенціалу як потужного ресурсу сучасного суспільного прогресу.

Мета статті (формулювання цілей статті (постановка завдання) – розгляд та вивчення завдань держави в креативному суспільстві стосовно всебічного розвитку його інтелектуального потенціалу, найважливішою частиною якого є людський потенціал. Державне управління креативного суспільства має бути соціально орієнтованим. Мета і завдання інтелектуального потенціалу в креативному суспільстві – ефективний розвиток усіх його сфер, забезпечення конкурентоспроможності країни на світових ринках, ефективна реалізація всіх стадій інноваційного циклу в різних галузях.

Таким чином, питання розвитку і функціонування інтелектуального потенціалу в креативному суспільстві актуальні й необхідні для ефективного управління цим суспільством. Теоретичне усвідомлення цього феномена потребує систематичного комплексного підходу до його вивчення.

Виклад основного матеріалу (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів). Державне управління креативного суспільства має орієнтуватися на максимальне використання інтелектуального потенціалу як найважливішого фактора розвитку сьогодення для розширення соціально-економічної діяльності сучасного суспільства.

Інтелектуальний потенціал включає: людський, організаційний, структурний, соціальний, освітній, науковий, інформаційний, ринковий, процесуальний та інноваційний потенціал.

Сформульовано ряд визначень інтелектуального потенціалу.

1. Інтелектуальний потенціал являє собою накопичений суспільством сукупний інтелектуальний ресурс.

2. Інтелектуально-інформаційний потенціал – сукупність можливостей суспільства в цілому і його підсистем: окремих індивідуумів, колективів людей для відтворення накопичених знань та їх використання при формуванні нових підходів до оцінки змін, що відбуваються, для розвитку інновацій.

3. Інтелектуальний потенціал – комплексна оцінка рівня розвитку інтелектуальних, творчих можливостей, ресурсів суспільства, галузі, особи.

Інтелектуальний потенціал визначається рівнем розвитку суспільства, системи освіти, науки, культури, генетичним фондом суспільства. З урахуванням викладених поглядів можна дати визначення. Інтелектуальний потенціал креативного суспільства – це всі види його інтелектуальних можливостей (внутрішніх і зовнішніх), які складаються з інтелектуальних потенціалів громадян, установ, галузей, регіонів і суспільства в цілому і є головною умовою їх ефективного інноваційного розвитку. У результаті взаємодії всіх цих елементів досягається ефект синергії у розвитку суспільства [7].

Тип суспільства характеризується рівнем і напрямом розвитку країни, структурою соціальної економіки і суспільства, факторами зростання, принципами, поглядами, пріоритетами, цілями і завданнями, інститутами, механізмами та інструментами.

Інтелектуальний потенціал креативного суспільства проявляється у всіх його сферах: в політиці, науці, техніці, економіці, соціальній сфері тощо. Найбільш сприятливі умови для розвитку інтелектуального потенціалу країни створюються в креативному суспільстві, що ґрунтується на принципах гуманізму, лібералізму і демократії. При цьому гуманізм є головним принципом, а людина – головна цінність у креативному суспільстві. Інтелектуальний потенціал суспільства формується і розвивається системами виховання, освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, самоосвітою, а також за допомогою методів, засобів, інструментів та механізмів, які застосовуються під час прийняття та реалізації рішень у різних галузях. Інтелектуальний потенціал суспільства, регіонів, галузей, установ значною мірою зумовлює їх місію, стратегію, цілі й завдання, які вони ставлять перед собою. Тому цей потенціал необхідно розглядати не тільки в короткостроковому, але також у середньостроковому і довгостроковому періодах. Інтелектуальний потенціал суспільства безпосередньо пов'язаний з рівнем культури. Високий рівень культури сприяє зростанню інтелектуального потенціалу, а низький – відповідно, його зниженню.

Інтелектуальний потенціал концентрує в собі одночасно три рівні зв'язків і відносин [8, 12–14]:

– перший рівень відображає минуле, тобто являє собою сукупність властивостей, накопичених системою в процесі її становлення і таких, що зумовлюють можливість її функціонування та розвитку;

– другий рівень характеризує сьогодення з погляду практичного застосування і використання наявних можливостей;

– третій рівень орієнтований на розвиток (на майбутнє). Будучи єдністю стійкого і мінливого станів, інтелектуальний потенціал містить елементи майбутнього розвитку.

Інтелектуальний потенціал не завжди означає наявність зростання в цей час, його використання залежить від стану окремих його складових та факторів, що можуть впливати на нього як позитивно, так і негативно.

Елементами, які становлять основу формування інтелектуального потенціалу креативного суспільства, пропонується розглядати:

1) людський потенціал (охорона здоров'я, виховання, освіта, спорт, культура, мистецтво, рівень життя, зайнятість, демографія, інтелект громадян);

2) організаційний потенціал (інфраструктура освіти, науки; чисельність і структура магістрантів, аспірантів, кандидатів і докторів наук; фінансування науки, законодавство, комунікації);

3) інформаційний потенціал (знання, інформаційні системи і технології);

4) міжнародний потенціал (імідж країни, соціально-економічні, політичні, освітні, наукові, культурні та інші зв'язки із зарубіжними країнами);

5) процесуальний потенціал (сучасні методи і технології в галузі економіки, виробництва, менеджменту, в соціальній сфері та ін);

6) структурний потенціал (структура економіки та суспільства, політичні партії, підприємницькі та громадські організації, різні спілки);

7) інноваційний потенціал (напрямки фундаментальних і прикладних НДР, ДКР і ТР (технологічних розробок), їх фінансування, інновації, винахідницька активність населення, захист об'єктів інтелектуальної власності, розвиток високотехнологічних виробництв, їх частка в експорті);

8) потенціал конкурентоспроможності (галузева структура конкурентоспроможності, зв'язки з ринками).

За рахунок взаємодії всіх цих елементів досягається ефект синергії, додається і багаторазово підсилюється інтелектуальний потенціал креативного суспільства, підвищується ефективність його розвитку.

Кожна підсистема інтелектуального потенціалу характеризується своїми соціально-економічними показниками та індексами зростання. Наприклад, людський потенціал характеризується величиною витрат у відношенні до ВВП, якістю та структурою підготовки кадрів, рівнем зайнятості, середніми доходами на душу населення, різницею в доходах між групами населення, середньою тривалістю життя, розподілом населення за статеві-віковими групами та їх динамікою.

Найважливішим елементом інтелектуального потенціалу в креативному суспільстві є інтелект його громадян. Існує багато визначень інтелекту. Термін "інтелект" (від лат. intellectus – розуміння, розсудок, пізнання) означає розум, здатність людини думати, мислити; рівень розумового розвитку [3, 401].

✓ Інтелект – здатність розуміти, запам'ятовувати, обробляти і застосовувати необхідну інформацію в потрібних обсягах, з потрібною швидкістю і якістю;

✓ Інтелект – стійка система розумових здібностей індивідуума до мислення і раціонального пізнання.

✓ Інтелект – міра того, наскільки ми здатні відповідати вимогам зовнішнього середовища.

Інтелект людей реалізується не тільки у ставленні до проблем, але й до шляхів їх вирішення. Інтелект відбивається не тільки в знаннях, а й у діяльності. Знання й діяльність представлені в нашому мозку різними механізмами. Знання – це інформація. Діяльність – це реалізація знань на практиці відповідно до цілей і завдань людини, установи, суспільства [7]. Інтелект людини пов'язаний також з уявою, інтуїцією, емоціями та комунікативними здібностями.

Сучасна наука розглядає три види інтелекту людини:

1) загальний – визначається для різних вікових груп;

2) спеціальний – характеризує здібності до певних дисциплін та видів діяльності (точні науки та ін);

3) професійний – пов'язаний з професійною діяльністю (управління, фінанси тощо) [8].

У цілому інтелект людини постає як сума всіх трьох названих видів.

Загальний інтелект характеризується такими елементами:

1) здатністю до візуального сприйняття (візуальний інтелект);

2) здатністю до вербального сприйняття (мовний інтелект);

- 3) розвиненістю просторового сприйняття (просторовий інтелект);
- 4) практичними здібностями (робота з предметами);
- 5) комунікативними здібностями (здатністю до спілкування і управлінських відносин);
- 6) лідерськими здібностями (керівництво людьми);
- 7) здатністю усно та письмово викладати свої думки;
- 8) логічним мисленням;
- 9) математичним мисленням;
- 10) короткостроковою пам'яттю;
- 11) довгостроковою пам'яттю.

Загальний інтелект є основою для досягнення високого рівня спеціального і професійного інтелекту. Загальний інтелект повною мірою залежить від факторів спадковості, а його елементи формуються і розвиваються системами дошкільного виховання та освіти шляхом розвитку лівостороннього (аналітичного та логічного) і правостороннього (синтезичного та креативного) мислення. Наприклад, з лівостороннім мисленням пов'язані здатності усно й письмово викладати свої думки, логічне та математичне мислення, короткострокова пам'ять. Решта здібностей пов'язані з правостороннім мисленням.

Завдяки комунікативним здібностям множина людей, що проживають на одній території, стають суспільством (досягається синергетичний ефект) і набувають здатності розв'язувати колективні та індивідуальні, соціальні та економічні проблеми і виконувати завдання суспільного життя, а системний інтелект суспільства стає більшим від суми інтелектів його громадян. За рахунок синергетичного ефекту від комунікацій сума інтелектів громадян перетворюється на інтелектуальний потенціал населення суспільства в цілому. Цілі, завдання, принципи, зміст і характер комунікацій між людьми визначаються типом суспільства і впливають на нього.

Спеціальний та професійний інтелекти характеризують здатність людини до відповідних дисциплін і професій. Спеціальний та професійний інтелект формується середньою, професійною, вищою та післядипломною освітою і розвивається в процесі роботи і набуття досвіду. Рівень інтелекту кожного виду визначається за допомогою коефіцієнта інтелекту (IQ), який характеризує розумовий розвиток, знання та професійні навички випробуваного і визначається за допомогою спеціальних тестів, які розробляють психологи, педагоги та спеціалісти відповідно до певних вимог. Коефіцієнт інтелекту показує, наскільки індивідуальні здібності людини відхиляються від середньої оцінки в групі, де проводиться оцінка. Рівні інтелекту для кожного елемента оцінюються в балах за певною шкалою (5- або 10-бальною). Рівень усього інтелекту визначається сумою балів за всіма його елементами [4].

Коефіцієнт загального інтелекту визначається для різних вікових груп, а спеціального і професійного інтелекту – для різних рівнів підготовки або кваліфікації випробуваних. Разом з тим практика показує, що немає однозначного зв'язку між діловою кар'єрою і коефіцієнтом інтелекту (IQ). На успіх у практичній діяльності людини великий вплив мають характер, досвід, авторитет, працьовитість, цілеспрямованість і дисциплінованість.

Креативність – вища форма інтелекту людини, що характеризує його здатність до творчості і творення нового в різних областях. Основні методи креативного мислення: аналіз (поділ на неоднорідні частини), комбінації, синтез, аналогії, метафори, асоціації, уява та ін. [8]. У креативному мисленні і комунікаціях між людьми головну роль відіграє правостороннє мислення.

Дж. Гілфорд виділяв шість параметрів креативності: здатність до виявлення і постановки проблем; здатність до генерування великої кількості ідей; гнучкість і варіації ідей; оригінальність і нестандартність ідей; здатність удосконалювати об'єкт, додаючи нові елементи; здатність до аналізу, синтезу та розв'язання проблем [2, 104].

Системи виховання і освіти повинні розвивати у людей ці здібності.

Необхідні умови для креативності:

1) компетенція (знання, навички, досвід);
2) творче мислення (гнучкість, кмітливість, наполегливість у виконанні завдання, використання методів креативного мислення та менеджменту);

3) мотивація (внутрішня – особиста зацікавленість у розв'язанні проблеми, прагнення до самореалізації та застосування своїх знань; зовнішня – матеріальні заохочення і просування по службі);

4) праця.

Креативність суспільства, установ та колективів – вища форма прояву їх інтелектуального потенціалу при створенні, поширенні та використанні інновацій, яка забезпечується за допомогою методів і засобів креативного управління на всіх стадіях інноваційного циклу і при розробці, прийнятті та реалізації рішень у різних галузях діяльності. Креативність починає, а інновації завершують інноваційний цикл. Фахівці інноваційних колективів і установ повинні володіти:

1) спеціальними знаннями, які здобуваються в освітніх закладах;

2) професійним досвідом, знаннями та вміннями, які отримуються в процесі практичної діяльності;

3) інтелектуальними та креативними здібностями;

4) відповідальністю за виконання завдань і якість результатів роботи;

5) працездатністю;

6) комунікабельністю, вмінням вести переговори і впливати на людей;

7) здатністю до спільної роботи, доброзичливістю і партнерським ставленням до співробітників;

8) лідерськими здібностями.

Інтелектуальний потенціал керівників креативного суспільства в державному управлінні, крім якостей фахівця, має спиратися на:

1) стратегічну компетентність;

2) функціональну компетентність;

3) соціальну компетентність;

4) управлінську компетентність;

5) екологічну компетентність;

6) емоційну стійкість;

7) лідерську компетентність, вміння впливати на людей;

8) відповідальність за безпеку людей [3].

Така система компетентності формується в результаті синтезу лідерства, інтелекту, знань і досвіду в прийнятті нестандартних управлінських рішень.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Розвиток інтелектуального потенціалу креативного суспільства в умовах реформування суспільних відносин неможливий без державного управління, зваженої державної політики. У розвинутих країнах така політика містить заходи, які здійснюються мережею освітніх, наукових та інших державних закладів з метою формування і розвитку інтелектуального потенціалу креативного суспільства. Основними шляхами державного стимулювання розвитку інтелектуального потенціалу в Україні, повинні стати:

✓ диверсифікація джерел фінансування освіти;

✓ покращання якості освітніх послуг;

✓ розвиток науки;

- ✓ удосконалення функціонування інституційної бази розвитку інтелектуального потенціалу;
- ✓ активна державна політика на ринку праці;
- ✓ підвищення мотивації праці;
- ✓ протидія нелегальній трудовій міграції і “відпливу інтелекту”.

Важливим напрямом стимулювання розвитку інтелектуального потенціалу креативного суспільства в Україні є вдосконалення методів фінансового забезпечення розвитку освіти. Як і раніше, державний бюджет залишається основним джерелом фінансування розвитку освітньої галузі в Україні. Проте обмеженість ресурсів держави вимагає перегляду джерел її фінансування, а також запровадження шляхів підвищення ефективності бюджетних асигнувань на освіту.

З метою економії коштів держава повинна застосовувати різні механізми фінансування освіти. По-перше, вона може вкладати їх у різні чинники освітніх послуг, фінансувати конкретні навчальні заклади, послуги яких відповідають установленим вітчизняним і міжнародним стандартам і користуються попитом серед споживачів освітніх послуг. По-друге, в умовах ринкових відносин для фінансуванні освітньої сфери необхідно впроваджувати контрактний метод. При цьому державні органи замовляють в освітніх закладах такі послуги: науково-дослідні дослідження, консультаційні, освітні та інших послуги, за які освітяни отримують відповідну плату. По-третє, поруч із фінансуванням освітніх закладів державі доцільно надавати безпосередню підтримку студентам у формі стипендії, грантів, пільгових кредитів, страхування та субсидій на різні освітні послуги.

Реформування державного фінансування освітньої галузі і широке залучення позабюджетних коштів дозволяє забезпечити якість і доступність здобуття освіти громадянами України. До основних шляхів стимулювання розвитку інтелектуального потенціалу в сучасних умовах можна зарахувати впровадження в систему освіти України дистанційного навчання. Про це наголошується в *“Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні”* [5], затвердженій Міністерством освіти і науки України в грудні 2000 р. Дистанційна освіта забезпечує оперативність навчання, впровадження у навчальний процес новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, рівність в отриманні освіти та інші переваги. В Україні дистанційне навчання ще не набуло такого широкого застосування в системі освіти, як за кордоном.

Проведений аналіз державних видатків на науку в Україні свідчить про значне її недофінансування. Саме державна підтримка розвитку науково-технологічних структур здатна не тільки підвищувати ефективність взаємодії науки, освіти, а й забезпечувати розвиток інтелектуального потенціалу в креативному суспільстві.

Ефективність державної політики щодо стимулювання розвитку інтелектуального потенціалу визначається системою оплати праці, яка забезпечує матеріальну мотивацію людини. Одночасно вона слугує засобом для повноцінного відтворення, оновлення та нагромадження інтелектуального потенціалу індивідів в Україні.

Світова глобалізація сприяє розвитку міждержавної трудової міграції, особливістю якої є нелегальність і “відплив інтелекту”, тобто еміграція вчених і висококваліфікованих спеціалістів. Для регулювання зовнішньої трудової міграції населення України уряд повинен здійснити такі першочергові заходи:

- ✓ гармонізувати правове забезпечення міграційної політики з міжнародними нормами;
- ✓ проводити періодичний статистичний і соціологічний облік міграційних процесів;
- ✓ здійснювати моніторинг втрат вітчизняного інтелектуального потенціалу;
- ✓ забезпечувати соціальний захист українців за кордоном відповідними міграційними інститутами;

✓ організувати спільні проекти за участю вітчизняних науковців і стимулювати повернення вчених на Батьківщину (визнання в Україні отриманого за кордоном наукового ступеня, зарахування терміну роботи за кордоном на посадах науковців і викладачів ВНЗ до наукового стажу, спрощення процедури повернення із-за кордону).

Водночас будь-які рішення в галузі міжнародної трудової міграції потрібно приймати на користь створення передумов для збереження і примноження інтелектуального потенціалу інноваційного типу в Україні.

Таким чином, у креативному суспільстві значно зростає роль такої функції управління, як розвиток інтелектуального потенціалу управлінців, до якого належить індивідуальний та груповий розвиток, у тому числі безперервне навчання, перепідготовка та самонавчання. Зі збільшенням інтелектуального потенціалу управлінців зростають інтелектуальний потенціал, можливості та ефективність роботи в державних установах і суспільства в цілому.

Розвиток інтелектуального потенціалу креативного суспільства має здійснюватися за допомогою довгострокового, середньострокового і короткострокового планування та управління розвитком усіх його підсистем та елементів на всіх рівнях (країна, регіони, галузі, установи), на основі його принципів, цілей і завдань, з використанням сучасних методів, засобів і технологій креативного управління.

Завдяки інформаційним, соціальним, культурним, комерційним, виробничим та іншим вертикальним і горизонтальним, внутрішнім і зовнішнім комунікаціям між регіонами, галузями, установами та громадянами, за рахунок ефекту синергії досягається багаторазове збільшення інтелектуального потенціалу і результатів креативного суспільства. Чим більше таких комунікацій у суспільстві, тим більший його інтелектуальний потенціал і креативна здатність.

Список використаних джерел:

1. Беляцкий Н. П. Интеллектуальная техника менеджмента : учебн. пос. / Беляцкий Н. П. – Минск : Новое знание, 2001. – 320 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів і словосполучень / укладач і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2002. – 1428 с.
3. Горелов Н. А. Креативный менеджмент интеллектуально-креативной деятельности / Н. А. Горелов // Креативная экономика. – 2008. – № 5 (17) – С. 220.
4. Зиверт Х. Ваш коэффициент интеллекта : тесты / Зиверт Х ; [пер. А. М. Чунаков]. – М. : Интерэксперт ; Нолиж, 1997. – 138 с.
5. Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні, затвердженої міністром освіти і науки України 20.12.2000 р., “Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004–2006 роки” [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2003 р. № 1494. – Режим доступу : <http://www.ds.pstu.edu/mod/resource/view.php?id=7617>.
6. Климов С. М. Интеллектуальные ресурсы общества / С. М. Климов. – СПб. : Знание, 2002. – 199 с.
7. Кулаева Д. О. Сколько стоит интеллектуальный капитал организации / Д. О. Кулаева // Креативная экономика. – 2007. – №10 (10). – С. 3–10.
8. Петренко В. П. Управління процесами інтелектокористування в соціально-економічних системах : монографія / В. П. Петренко. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 352 с.